

Драган Јаковљевић*
Филозофски факултет
Универзитет Црне Горе
Никшић

УДК 1:001
I Trifunović L.
DOI: 10.19090/gff.2018.2.15-25
Оригинални научни рад

ЗА СОЦИЈАЛНО-ТЕХНОЛОШКУ ПРИМЕНУ НАУКЕ УМЕСТО ЊЕНОГ ИДЕОЛОГИЗОВАЊА

У чланку се разматрају могућности коришћења научних сазнања при друштвеном пласирању одређених вредносних циљева уз уважавање начела вредносне неопредељености науке. Аутор се залаже за социјалну технологију развијену у критичком рационализму (Попер, Алберт), која избегава оба искушења: идеологизовање науке, са једне, и сцијентистички когнитивизам, са друге стране. Извођења се заокружују путем једног схематског излагања социјално-технолошког поступка, при чему се исцрпно наводе и класификују његове компоненте.

Кључни појмови: идеологизовање, научно сазнање, начело вредносне неутралности, социјална технологија, циљеви, норме

У спомен
проф. Лазару Трифуновићу
(1929–1983)

Као што је већ запазило више аутора, научна истраживања могу бити циљно усмерена на одређена актуелна друштвена и цивилизацијска питања, попут пораста сиромаштва, неконтролисаног развоја светске популације, могућности коегзистенције различитих културних и националних група итд. Она се, међутим, уједно морају чувати од било каквих идеологизовања или чак безупитних сервисирања одређених политичких концепција. Тако је, рецимо, када се ради о историјској науци, Ернст Топич [Ernst Topitsch] (Topitsch, 1999: 25) указао на то да се њена политичка корумпираност састоји „у томе што се – често свесно – искривљена слика историјских чињеница повезује са циљним моралисањем у једну недодирљиву политичку истину“. С обзиром на овакве латентно присутне кушње идеолошко-политичких извитоперавања функција научног сазнања, при којима су, како истиче овај

* jakobssohn@yahoo.com

аутор, паралелно на штети како морал тако и научна објективност, можемо констатовати да и даље чува свој значај начело *вредносне* неутралности (Grundsatz der Wertfreiheit), *неопредељености* свих, а особито друштвено-хуманистичких, наука онако како је то меродавним начином конципирао велики социолог Макс Вебер [Max Weber]. Он је истакао да нам науке могу рећи шта *јесте* и шта *може да буде*, али никако не и шта *треба да буде*.

Наравно, (друштвено-хуманистичке) науке ће за предмет свог истраживања бирати и вредносне ставове друштвених група, конфесионалних заједница и култура. Оне, међутим, неће саме доносити вредносне судове о тим и другим предметима својих истраживања. Уместо тога, настојаће да нам пружи објашњења тих предмета односно појава и уједно у рационално доступној мери предвиде смерове њиховог даљег развоја. То ништа не мења околност што су саме научне активности вођене одређеним епистемичким вредностима, као нпр. тежњом за истинитим представљањем друштвене и природне реалности, и сличним мотивима. Јер, то су вредности једног другог ранга и врсте, али *идеолошко-политичке* вредности. Због тога позивање на претходно истакнуту околност не представља заправо никакав аргумент у прилог пристанку на вредносно опредељену, идеологизовану науку.

Притом, евалуативно-нормирајући елементи резоновања, као што су то *вредносни ставови* у погледу примереног друштвеног поретка, потом на бази њих формиране *норме* за регулисање поступања и друштвених збивања и, најзад, *процене допустивости* коришћења одређених *средстава* на путу остваривања одређених вредносних циљева, јесу по својој природи ваннаучни, хетерогени у односу на саму научну когницију као такву.

Примера ради, научно је питање колико је и какво друштвено богатство у Шведској. Насупрот томе, вредносно-идеолошко питање гласило би да ли расподела тог и таквог друштвеног богатства јесте праведна или неправедна. Ту представници конзервативизма и либерализма могу заступати негативну вредносну процену, док процена социјалдемократа и социјалиста може бити позитивна. Инфилтрирање таквих вредносних ставова и процена у корпус научног сазнања, ма како се оно оправдавало, у крајњој инстанци води пак идеологизовању науке. Из историје досадашњег развоја човечанства расположиви су веома поучни примери у погледу тога какве су све политичке манипулације науком и научним истраживањима могуће и камо нас таква пракса одводи, између осталог, до својеврсног корумпирања научног духа са изразито штетним последицама. Како је то, анализујући немачко поучно историјско искуство, добро приметио Карл Јасперс [Karl Jaspers], „науку су

као такву могли да руинирају једино истраживачи“ (сами), који су пристали на стављање њеног ауторитета у службу једној таквој тоталитарној идеологији каква је био националсоцијализам.

Истраживачи, дакле, треба да избегну замку идеологизовања науке, добро познату из друштвене праксе тоталитарних система различитих политичких боја. То је, штавише, предуслов очувања науке као такве. У том смислу је савремени социолог Питер Бергер [Peter L. Berger] (Berger, 1977: 185) с правом истакао да ”политичко достојанство социологије није да би и она имала да понуди једну властиту идеологију, него баш (то) да је она нема“. Уместо тога, може се радити једино о експлицитним покушајима оријентисања на подлози научне спознаје и ту остварених увида. Пошто нас наука сучели са истином о објективној стварности, остаје на члановима друштвене заједнице, надлежним управним и политичким институцијама, носиоцима одлучивања на различитим нивоима, да донесу одлуке о томе шта треба чинити, у којем правцу друштво треба даље развијати, какви друштвени односи требају да буду. То не значи да научно сазнање не може имати никакву критичку улогу у односу на постојећа друштвена стања, или барем не на начин њеног идеологизовања, потчињавања одређеним политичким концепцијама, већ, како је то показао Ханс Алберт [Hans Albert], напротив – најпре путем *просвећивања*, упознавањем са условљавајућим склоповима и регуларностима друштвеног дешавања, као и путем предвиђања реално могућих праваца даљег развоја одређених друштвених појава.¹

На тај начин, научно сазнање може допринети формирању реалистичне објективне подлоге за политичке одлуке, а не надомешћивању такве експлицитне одлуке, односно вредносног опредељивања. Резултати научних истраживања су интерсубјективног карактера и доступни су и расположиви јавности, па тако и носиоцима политичког одлучивања у друштву. Ови последњи их могу онда користити као мање или више подесан ослонац за доношење одлука у погледу вођења технолошке, привредне, културне, међународне политике...

Колико ће таква ослањања на резултате научних истраживања, овог пута на теорију друштва, у циљу образлагања одређених политичких мера путем позивања на резултате тих истраживања бити плаузибилна и у јавности прихваћена, друго је питање. Поред тога, отвара се питање од кључног значаја

¹ Упоредити такође и наш коментар *Албертов критички рационализам* (у: Алберт, 2004–2005: 61–69).

– да ли ће инстанце политичког одлучивања у друштву на различитим нивоима једноставно својатати научне резултате, спроводећи практично тиме својеврсну идеологизацију њиховим подвођењем под властита политичка начела и опредељења или ће се радити о коректним позивањима на те резултате, уз сасвим експлицитно распознавање научних налаза у релацији према вредносно-идеолошким потезима који се на претходне само покушавају надовезати? Треба, дакле, безусловно разлучити шта су сами научни налази, а шта политичке концепције које се настоје надовезати на њих.

Тиме се, без обухватног идеологизовања и са њим повезаним девалвирањем епистемичког дигнитета одговарајућих делова корпуса научног знања, ствари износе начистац и препушта јавности да просуди утемељеност и крајње домете покушаног ослањања на науку. Примера ради, СПД је у време владавине канцелара Хелмута Шмита [Helmut Schmidt], као поборника прагматске социјалдемократије, показивала афинитет према филозофији критичког рационализма и његовим оријентирима за формирање отворених друштава.

Реч је, дакле, о избегавању иначе претећег прерушавања идеологије у науку, јер се на бази такве маскарале једна одређена политика приказује као *једина научна*, у односу на коју би остале политичке концепције биле наводно ненаучне (или у мањој мери научне). Ако се крене просвећеним путем односа према научним теоријама, онда се унапред изјаловљују било какви покушаји да се једна од политичких опција легитимише као (ексклузивно) научна. Постоје, дакле, вишеструки озбиљни разлози због којих ваља избећи ситуацију у којој би наука била инструментализована у сврхе реализовања одређених идеолошко-политичких циљева уз манипулисање њеним ауторитетом, полазећи од извесних политичких програма.

Један могући и коректан начин коришћења резултата научног истраживање при конципирању политичких реформи био је скициран у оквиру Поперове [Karl R. Popper] методологије критичког рационализма испрва под називом *друштвеног инжењеринга*, као ознаке за реформску политику путем парцијалних, омеђених корака. Касније је Алберт ту идеју разрадио до концепције *социјалне технологије*, уз ослањање на научна сазнања и уједно очување њихове самосвојности. Један подесан методолошки ослонац у том правцу пружа нам његово виђење садржајних разлога за обрзложење норми као „социјално-технолошке“ аргументације. Та врста

аргументације представља одговоре на питања „шта може или мора бити учињено да би се постигли одређени циљеви“.²

Ти одговори су употребљиви за припремање одлука, при чему они актерима одлучивања не казују шта они треба да чине, него их једино информишу о могућностима или пак неопходностима извесних поступака у сврху остваривања одређених (прихваћених) циљева. Дакле, сасвим у складу са некогнитивистичким тумачењем норми системи социјално-технолошких исказа пружају информације о одређеним условљавајућим склоповима, не диктирајући уједно ни то *како треба* поступити, *које циљеве ваља* себи поставити. Они једино наводе какве кораке под претпоставком усвојености одређених циљева *можемо* или пак *морамо* предузети како бисмо осигурали остваривање претходно прихваћених циљева.

У погледу прихватљивости и вредности самих циљева технолошки искази нам, међутим, остављају пуну слободу избора између различитих алтернатива. Ту методолошко-технолошку процедуру сматрам, ипак, прихватљивом и рационално употребљивом у сврхе решавања низа релевантних проблема оријентисања, дакле, у оквирима једног таквог методолошко уређеног, софистификованог поступка, унутар којег се питање избора самих водећих вредносних циљева експлицитно оставља *отвореним*, не третирајући га сводљивим на било какве научне увиде, односно, у склопу једне социјално-технолошке анализе и програмирања одговарајућих начина поступања, полазећи од утврђивања *могућности или неопходности* одређених чињења зарад остваривања извесних прихваћених легитимних вредносних циљева.

У ствари, такву од сцијентистичког редуccionизма слободну, просвећену социјално-технолошку методологију сматрао бих у принципу компатибилном са исправно протумаченим Мителштрасовим критичким увидима у односу на капацитете научног сазнања. Тако ће онда приступ решавању проблема оријентисања, за који се залажем, интегрално укључивати оба та аспекта: са једне стране, критику једностраног сцијентизма, а са друге, коришћење оних конструктивних потенцијала које собом нуде добро одмерена социјално-технолошка анализа и на бази ње конструисана

² Поред СПД-а из ере Х. Шмита, склоност према социјалној филозофији критичког рационализма и његовим идеолошким оријентирима показивали су и аустријски социјалисти у ери Франца Враницког [Franz Vranitzky] и Ханеса Андроша [Hannes Androsch].

методолошка решења свагдашњих оријентационих проблема људске праксе. Јер, не видим да би се требало или морало лишавати последњих, уколико се не прихвати оно свакако спорно идеализовање капацитета техничких култура.

Такође бих сматрао подложним проблематизовању чувено одређење једног од родоначелника модерне социологије знања, Макса Шелера, према којем би једино још метафизика располагала компетенцијама за пружање знања *оријентисања* (*Orientierungswissen*), док би свеколики потенцијали научног знања били у потпуности ограничени искључиво на *знање владања* (*Herrschaftswissen*). У том погледу је критички рационализам, развијајући концепцију социјалне технологије, пружио убедљиву контрааргументацију која омогућава напуштање таквих једностраних становишта и примерено коришћење одговарајућих научних увида у шире сврхе усмеравања људског поступања – а полазећи од претходно слободно одабраних, односно прихваћених вредносних циљева. У питању је коришћење какво се не своди само на владање природом, већ води и ка обезбеђивању објашњења изучаваних реалних феномена, те ка стасавању технолошких капацитета за решавање низа важних проблема повезаних са живљењем у уређеним друштвеним заједницама.

Прихватање исправно схваћеног, од Алберта усавршеног методолошког поступка социјалне технологије не долази, дакле, у сукоб са Мителштрасовим указивањем да нам свет који настањујемо није расположив на начин техничких култура; нити оно садржи амбицију за решавање свеколиких проблема оријентисања. Тај нам методолошки поступак показује један рационалан пут за решавање бар једног дела тих проблема – уз уздржавање од сцијентизма и уз отвореност ка слободном избору свагдашњих вредносних циљева у чију се службу тај методолошки поступак систематски и делотворно може ставити. Та врста аргументације представља одговоре на питања *шта може или мора бити учињено, да би се постигли одређени циљеви* (Уп. Albert, 1991a).

Описани одговори су употребљиви за припремање одлука, при чему они актерима одлучивања не казују шта они треба да чине, него их једино информишу о могућностима или пак неопходностима извесних поступака у сврху остваривања одређених циљева. Дакле, сасвим у складу са некогнитивистичким тумачењем норми, системи социјалнотехнолошких исказа пружају информације о одређеним условљавајућим склоповима, не диктирајући притом *како треба* поступити, које циљеве ваља себи поставити. Они једино наводе какве кораке под претпоставком усвојености одређених циљева

можемо или пак морамо предузети како бисмо осигурали остваривање претходно прихваћених циљева.

У погледу прихватљивости и вредности самих циљева технолошки искази нам, међутим, остављају пуну слободу избора између различитих алтернатива. Да ли је тај избор између могућих циљева потпуно арбитран и сасвим препуштен ирационалним „одлукама“ („децизијама“)? За овде релевантне циљеве може се рећи да су они увек уклопљени у одређену културу, људске потребе и осећања и да се формулишу на бази интереса и идеала који су са њима повезани – а не, дакле, у амбијенту вакуума, у којем би при избору циљева могла царевати потпуна произвољност. Циљеви и идеали на које се они надовезују – као што су *мир, правичност, слобода* – најпре су, дакле, у једнакој мери арбитранни, колико су то и људске потребе, осећања, интереси, на чијој подлози они, идеали, израстају.

Те потребе, осећања и интереси могу, додуше, у извесној мери варирати зависно од припадности људи одређеном културном кругу и од достигнутог ступња цивилизацијског развоја. Оне су, међутим, истовремено далеко од произвољности потпуно слободног одређивања и исто тако потпуно арбитранних промена и осцилација. Кад су једном такви идеали попут мира, слободе, правичности дати, онда се може приступити конструисању одређених нормативноправних система у сврху таквог регулисања друштвеног живота, које ће водити настанку реалног друштвеног поретка са квалитативним својствима саображеним оним идеалима. У томе је битна и незамењива функција нормативно-правних система.

Унутар контекста таквог планског социјално-технолошког поступка отвара се више когнитивно-рационалних димензија за одабирање и заснивање одређених скупова правних норми. Следећи Вајнбергера и Алберта, издвојићемо оне најмаркантније. Пре свега, као база одређивања за одређене норме послужиће: 1) сазнања о друштвеној ситуацији у којој норми треба да делују, о устројству саме те ситуације и о извесним психолошко-социјалним закономерностима људског понашања; 2) представе и претпоставке о друштвеном дејству нормативних одредби, а особито о њиховој делотворности у односу на жељено остваривање полазних циљева и идеала; 3) процена остварљивости жељених дејстава у складу са циљем који себи поставља законодавац; 4) мерило међусобне усаглашености норми, односно реалне компатибилности новоуведених норми са осталим, већ правоснажним правним нормама датог друштвеног поретка и сл.

У складу са тим и таквим информацијама – реално-каузалним и логичким проценама – биће вршен избор норми, тј. скупова правних норми

као средства у социјалној технологији нормативног усмеравања социјалних процеса. Тачка на којој још једном долази до вредносног одређивања биће избор између различитих, алтернативних скупова могућих нормативних регулатива, тј. начина нормативног каналисања људског понашања. При томе се јавља древно питање о допустивости и примерености извесних средстава, за остваривање иначе већ прихваћених циљева.

Кад су циљеви већ једном прихваћени и кад је извршена процена легитимности одређене врсте потенцијалних средстава, односно нормативних аранжмана, преостаје нам још једно значајно подручје одбира правних норми. А код последњега управо когнитивни чиниоци играју одлучујућу улогу. И с обзиром на те посебне когнитивне чиниоце, као и с обзиром на укупну социјално-технолошку поставку питања – које и какве скупове норми ваља применити за усмеравање друштвених збивања – могуће је, дакле, једно садржајно-рационално образложење правних норми. Поједностављено формулисано, то образложење би имало следећу структуру. Дата правна норма, односно скуп норми, јесу засновани, јер:

- (а) широко су (најшире) друштвено прихваћени извесни *циљеви*, чијем остваривању њихово стављање на снагу води;
- (б) дати начин нормативног регулисања људског понашања јесте *морално легитиман*;
- (в) дате норме су *усаглашене* како међусобно, тако и са већ важећим скупом правних норми;
- (г) у складу са постављеним циљем предвиђено (очекивано) дејство тих норми јесте *оствариво* у конкретним условима друштвеног живота дате људске заједнице;
- (ђ) постоје добри разлози за очекивање да ће примена управо таквих правних норми бити високо *ефикасна* с обзиром на смерано реализовање постављених друштвених циљева.

Његове фазе и њихову унутарњу повезаност можемо схематски приказати на следећи начин:

При том су А, В, D – претежно *некогнитивни* елементи; С – когнитивни елементи; Е – конгломерат *некогнитивних* и когнитивних елемената.

Тај приступ сматрам методолошки преферабилним у односу на било каква наметања идеолошких циљева те настојања да се наука (експлицитно или имплицитно) стави у службу одређених политичких опредељења. Осим тога, дати приступ је уједно знатно примеренији у односу на концепт једног плуралистичког, отвореног друштва. Након што је у периоду суверене владавине неомарксизма начело вредносне неутралности науке било одлучно одбацивано не само од догматичара и комунистичких идеолога него и од најистакнутијих домаћих методолога, попут Војина Милића и Михаила Марковића, при чему је као једина и спасоносна алтернатива позитивизму и сцијентизму била виђена тзв. ангажована друштвена наука безупитно ослоњена на светоназорне оријентире марксизма, данас нам се ваља упознати са потенцијалима овде изложеног методолошког поступка социјалне

технологије. Он нам омогућава рационално коришћење научних увида при уобличавању друштвене стварности полазећи од одређених вредносних стандарда, без упадања у замку идеологизовања науке и њеног политичког корумпирања.

Драган Јаковљевић

FÜR DIE SOZIALTECHNOLOGISCHE ANWENDUNG VON WISSENSCHAFT STATT IHRER IDEOLOGISIERUNG

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden die Möglichkeiten zur Verwertung wissenschaftlicher Erkenntnisse bei der gesellschaftlichen Durchsetzung bestimmter Wertziele betrachtet, unter Beachtung des Grundsatzes der Wertfreiheit der Wissenschaft. Der Verfasser setzt sich ein für die im kritischen Rationalismus (Popper, Albert) entwickelte Sozialtechnologie, die die beiden Versuchungen unserer Zeit, einerseits der Ideologisierung von Wissenschaft, andererseits des szientistischen Kognitivismus, vermeidet. Seine Ausführungen werden abgerundet durch eine schematische Darstellung des sozial-technologischen Verfahrens, wobei seine Bestandteile erschöpfend angeführt und klassifiziert werden.

Schlüsselbegriffe: Ideologisierung, wissenschaftliche Erkenntnis, Grundsatz der Wertfreiheit, Sozialtechnologie, Ziele, Normen

ЛИТЕРАТУРА

Алберт, Ханс (2004/2005): *Просвећивање и усмеравање*, у: РАЗЛОГ/RATIO, Годишњак за европску филозофију и теорију друштва, том I–II, Подгорица–Београд 2004/2005, стр. 49–61; прев. и коментар Д. Јаковљевић.

*

Albert, Hans (1991a): *Erkenntnis, Recht und soziale Ordnung*, in: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft 44, Stuttgart, стр. 16–29.

Albert, Hans (1991b): *Die Verfassung der Freiheit*. Bedingungen der Möglichkeit sozialer Ordnung, in: Salamun, K. (Hrsg.): *Moral und Politik aus der Sicht des kritischen Rationalismus*, Amsterdam, стр. 13–42.

Albert, Hans (1993): *Rechtswissenschaft als Realwissenschaft*, Baden-Baden.

Berger, Peter L. (1977): *Einladung zur Soziologie – Eine humanistische Perspektive*, München.

Weinberger, Otta (1985): *Rechtslogik*, Berlin.

Topitsch, Ernst (1999): *Zur politischen Korruption der Historie*, in: *Bund Freiheit der Wissenschaft* (Hg.): *Wissenschaft und Zeitgeist in der Geschichtsschreibung*, Bonn str. 24-32.

АНГЛИСТИКА

